

УДК 343.9:343.359

Гега Петро Терентійович –

начальник відділу Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,

Пустовіт Валерій Аркадійович –

науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

Окремі аспекти криміногенної ситуації в банківській та кредитно-фінансовій сфері діяльності

У статті висвітлюються проблемні питання діяльності банківської та кредитно-фінансової сфери, аналізуються причини і стан криміногенної ситуації в ній.

Ключові слова: банківська та кредитно-фінансова сфера діяльності, злочинність, організована злочинність, корупція, криміногенна ситуація.

За умов нинішньої нестабільності в суспільстві та посткризового стану економіки, на тлі послаблення реального впливу держави на макро- і мікрорівнях, посилення структурних деформацій в економіці відбувається зростання кількості вчинених корисливих злочинів. Найбільш привабливою для злочинців є кредитно-фінансова та банківська сфера діяльності.

Аналіз наявних матеріалів щодо проявів злочинності в фінансово-банківській системі свідчить про її високий ступінь криміналізації.

Більшість протиправних дій, які вчиняються у сфері фінансово-кредитних відносин, можуть бути кваліфіковані як організована злочинна діяльність. Як правило, фінансові злочини вчиняються за прямої або опосередкованої участі службових осіб банківських установ, контролюючих і правоохоронних органів.

Останнім часом у фінансово-банківській системі спостерігається стійка тенденція як до збільшення кількості злочинів, так і до зростання масштабів завданих від них збитків. Концентрація коштів і можливість проведення незаконних фінансових операцій породжують спрямування до банків організованих злочинних груп та організацій.

Динаміка кількості злочинів, виявлених у фінансово-кредитній системі України впродовж 2007 – 2010 рр.

Показники	Роки			
	2007	2008	2009	2010
Кількість зареєстрованих злочинів, учинених у фінансово-кредитній системі	6307	6366	5759	7675
з них: у сфері банківської діяльності, у т. ч. в банках	3774 1384	4072 1682	3708 1594	3553 *
Кількість злочинів, учинених організованими злочинними групами у фінансово-кредитній системі, з них у банківській сфері	445 303	471 453	475 288	* *

***З 1.07. 2010 р. статистична звітність не ведеться.**

Як видно з наведеної таблиці [1], правоохоронними органами України у 2010 році, в порівнянні з 2007 роком, на 21,7 % виявлено більше злочинів, учинених у фінансово-кредитній системі, в тому числі вчинених організованими злочинними угрупованнями.

У нинішніх умовах банківсько-кредитна сфера стала зоною особливо підвищеної кримінальної активності. На заострення криміногенної обстановки у кредитно-фінансовій системі України впливає ряд чинників.

Одні з них функціонують на загальносуспільному рівні й відображають недоліки, пов'язані з післякризовим станом економіки, при якому зберігаються, зокрема, ризики фінансової нестабільності: ріст цін, скорочення кредитування фізичних осіб, видачі інвестиційних кредитів, кредитування реального сектору економіки. Суттєвим чинником є також високий рівень корумпованості органів державного управління. Його вплив на злочинність у кредитно-банківській сфері можна визначити за різними напрямками: по-перше, завдяки корупції окремим господарюючим суб'єктам для отримання кредиту вдається організувати поручительство державних структур; по-друге, покровительство корумпованих чиновників примушує банк-кредитор відмовитися від кримінального переслідування недобросовісних позичальників; по-третє, корупціонери часто сприяють неправомірному вирішенню ситуацій в процесі кримі-

нальних банкрутств банків і взаємних претензій банків у випадках, коли вони виступають у ролі кредиторів чи позичальників [2].

Інша група чинників обумовлена специфічними особливостями діяльності банківської системи. Діяльність банківської системи регулюється рядом нормативних актів, зокрема, законами України “Про банки і банківську діяльність”, “Про Національний банк України”, іншими нормативними актами, яким притаманні серйозні недоліки, а саме: неузгодженість окремих нормативних актів між собою; неврегульованість деяких питань, пов’язаних з діяльністю банківської системи; декларативність багатьох законодавчих актів.

Суттєвим недоліком є недосконалість нормативно-правової бази з широкого кола питань, що пов’язані з розподілом кредитних ресурсів; притягненням до кримінальної та іншої відповідальності юридичних осіб, у тому числі комерційних банків, за вчинення таких суспільно небезпечних діянь, як шахрайство, “відмивання” коштів, здобутих злочинним шляхом, фіктивне банкрутство, недобросовісне підприємництво тощо. При вирішенні питань про доцільність надання кредитів комерційними банками не завжди вивчається кредитоздатність позичальника. Оцінка ризику кредиту та платоспроможність клієнта визначається на рівні передбачень, часто помилкових. Значна частина виданих кредитів економічно та юридично не захищена. Засоби забезпечення у вигляді закладу, гарантійного зобов’язання чи страхового полісу оформлювалися із порушенням законодавства. Наявність закладених товарно-матеріальних цінностей працівниками кредитних установ не перевіряється, вартість майна часто не відповідає дійсності. Все це явно позбавляє банк перспективи примусового повернення кредиту. Досить часто кредити видаються неплатоспроможним підприємствам, які повернути його просто не в змозі. Враховуючи те, що сума виданих і неповернутих кредитів часто перевищує обсяг власних коштів банку, весь тягар економічних наслідків неповернення кредитів лягає на клієнтів банків, у тому числі на бюджетні організації та громадян-вкладників. Особливе занепокоєння викликає неповернення кредитів через видачу їх банками без забезпечення їх повернення, а також через порушення встановленого порядку оформлення видачі кредитів.

Основними видами порушень у фінансово-банківській системі залишаються **незаконне отримання (надання), розкрадання та нецільове використання кредитних і бюджетних коштів**. При цьому активно використовуються фальсифікація даних щодо фінансово-господарської діяльності підприємств, заставного майна. Окрім цього, існує незаконна (тіньова) економічна діяльність, яка зрощена з банківською системою, з частиною чиновництва владної еліти і керівництва великих підприємств.

Основними напрямками такої діяльності є:

– легалізація тіньових капіталів;

– використання тіньових фінансів як кредитних та інвестиційних ресурсів;
– обробка тіньових фінансів (транспортування, переведення в готівку, інкасація, обмін тощо);
– нелегальний експорт капіталів із використанням інфраструктури фінансових інститутів і ведення фінансової звітності;
– фінансове шахрайство;
– проникнення до банківської комп'ютерної системи з метою незаконного списання коштів, підробки платіжних доручень, векселів, чеків, кредитних карток тощо.

Найбільшого поширення в банківських установах набули: зловживання службовим становищем, шахрайство позичальників з фінансовими ресурсами, в тому числі у змові з посадовими особами банків, службовий підлог, розкрадання грошових коштів і майна.

Злочини, вчинені у банківських установах, умовно можна розподілити на три групи:

До першої групи відносяться злочини, пов'язані з посяганням на майно та грошові кошти банку, які вчинялися сторонніми, по відношенню до банку, особами.

Серед викритих злочинів переважають шахрайства з фінансовими ресурсами та службові підроблення, які скоювалися службовими особами підприємств-позичальників. З метою отримання позики службові особи надавали в банки завідомо неправдиві відомості щодо фінансово-господарського стану їх підприємств або напрямів використання коштів.

До другої групи відносяться злочини, що вчинялися злочинними угрупованнями, до складу яких входили як сторонні особи, так і службові особи банків.

Для третьої групи злочинів характерним є те, що службові та матеріально-відповідальні особи банку, зловживаючи службовим становищем і вчиняючи службове підроблення, привласнювали грошові кошти та майно банку.

У банківській системі домінують розкрадання у великих та особливо великих розмірах. Так, у 2010 році виявлено 720 злочинів, із них у великих та особливо великих розмірах – 579.

Значного поширення набуло хабарництво серед працівників банківських установ. Зазвичай надання кредитів, прискорення проходження фінансової документації супроводжується хабарами. В 2010 році виявлено 85 злочинів, у порівнянні з аналогічним періодом 2009 року (60) відбулося зростання на 30 %.

Кредитно-банківська система використовується організованими злочинними угрупованнями для відмивання коштів через створення фіктивних фірм. У країні існує мережа фіктивних комерційних структур, які займа-

ються конвертацією безготівкових коштів у готівкову валюту. При деяких банках створено спеціальні “конвертаційні центри” переведення легальних коштів у тінь і навпаки: з нелегального сектора – в легальний.

Саме через них повз бюджет проходить 50 – 60 % коштів. Це розрахунки “чорною готівкою” чи перерахування на “конверти” з метою подальшого переведення в готівку або ж виводу в офшори.

Конвертаційні центри серйозно впливають на нестабільність гривні та зростання курсу валют і саме вони поглибили кризу в Україні наприкінці 2008 року [3].

Такі неправомірні дії вкрай негативно впливають на свідомість суспільства. Відмивання коштів, по-перше, загрожує економічній безпеці держави, оскільки дозволяє правопорушникам легалізувати і в подальшому реалізувати доходи від злочинної діяльності, що провокує подальше зростання масштабів економічної злочинності. По-друге, підриває довіру суспільства до всієї фінансової системи і тому являє собою значну загрозу нормальному функціонуванню фінансово-кредитної системи. По-третє, можливість легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, порушує інтереси законного бізнесу та його клієнтів, що мають бути надійно захищені від організованого криміналу, а також згубно впливає на процес залучення до країни інвестицій, оскільки відлякує солідний іноземний капітал.

Збільшується кількість злочинів, пов'язаних із використанням електронних засобів доступу до інформації (комп'ютерні, телекомунікаційні системи, кредитні картки), тощо.

Поряд із поширенням злочинності у банківській сфері, невирішеною залишається проблема з поверненням кредитів. За даними Національного банку України частка проблемних активів у банківській системі України досягла 15 % активів банків. Висока концентрація виданих кредитів і зростання простроченої заборгованості за кредитами (станом на 1 квітня 2011 р. прострочені кредити зросли до 85,3 млрд грн, збільшившись протягом 2009 – 2010 рр. з 2,2 % до 11,2 % кредитного портфеля). При цьому, за оцінками Служби кредитних рейтингів Standard & Poor's, що враховують також реструктуризовані кредити, рівень проблемних кредитів є набагато вищим (50 %). Накопичені проблемні активи негативно впливають на регулятивний капітал банків, стримують відновлення кредитування економіки й перешкоджають стимулюванню економічного зростання та підвищенню інвестиційної привабливості країни. Так, за оцінками експертів, 12 млн громадян є клієнтами різних фінансових установ, з яких 10 млн – вкладники, а 4 млн – позичальники, при цьому 70 % позичальників частково або повністю не виплачують кредити з економічних причин, оскільки не мають такої можливості [4].

Ця проблема стала наслідком того, що в Україні не створено органу, який би захищав користувачів банківських послуг, зокрема, від встановлення надмірно високих відсотків за користування кредитами

у погоні за прибутками, штрафів і пені за порушення умов кредитного договору, які в переважній більшості вищі за суми виданого кредиту.

З іншого боку, в Україні корумповані позичальники умисно уникають повернення кредитів, тим самим провокують учинення жорстких заходів відносно менш захищених боржників.

Тому, сьогодні українські банки обережно ставляться до надання кредитів і в основному вкладають кошти в державні цінні папери, які хоч і мають низьку прибутковість, проте є безризиковими, у той же час, населення не бажає брати кредити під такі відсотки.

Нині близько 3 млн українців є боржниками з повернення валютних кредитів. Через девальвацію гривні заборгованість таких кредитів збільшилася в 1,6 раза, на 180 млрд грн [5]. За таких умов і позичальники, і банки опинилися у безвихідному становищі. Одні не мають чим платити, для інших не існує механізму списання таких боргів. Дана проблема залишається поки що невирішеною.

У свою чергу, на стабілізацію соціально-економічної ситуації в країні негативно впливає й значна матеріальна та моральна шкода, нанесена мільйонам вкладників через неповернення їм банківськими та іншими фінансовими установами їхніх вкладів і заощаджень, а також розкрадання та нецільове використання коштів, виділених Національним банком України на рефінансування комерційним банкам.

Із Державного бюджету України в період кризи та після неї було виділено 17,2 млрд грн на націоналізацію банків “Родовід”, “Київ”, “Укргазбанк”. Проте, за результатами аудиторських перевірок цих банків, 10 млрд грн зникли внаслідок фіктивних операцій [6].

Із коштів платників податків на допомогу зазначеним банкам, а також докапіталізацію “Ощадбанку” та “Укрексімбанку” було виділено 70 млрд грн, а проблеми так і не вирішено. Всього НБУ в період кризи надав банкам рефінансування на суму майже 100 млрд грн. На кінець 2010 року ще 60 банків не повернули рефінансування на суму майже 70 млрд грн [5]. Понесені НБУ витрати на рефінансування є загрозливим ризиком, який не характерний центральним банкам. З огляду на це, банківська система потребує корінних реформ, спрямованих на регулювання банківської діяльності в цілому.

Однак, в Україні замість того, щоб відповідальність за банкрутство та неякісну роботу окремих банків покласти на власників банків, цю проблему перекладено на платників податку. За таких умов проблему банківської безпеки не буде вирішено. Від неправомірних дій банківських працівників постраждали мільйони вкладників.

У той же час, значну частину отриманого в НБУ рефінансування комерційними банками було витрачено на купівлю іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку. Іншу частину коштів, виділених на рефінансування, було виведено з банків через кредити, у тому числі

не забезпечені заставами. Зокрема, ВАТ КБ “Надра” видав під нічим не забезпечені кредити двом підприємствам 380 млн грн, які через три місяці були ліквідовані, як банкрути [7].

За даними Головного слідчого управління МВС України з банку “Надра” незаконно було виведено понад 6 млрд грн. До органів внутрішніх справ лише за 2009 – 2010 роки надійшло понад 2 тис. заяв про незаконне привласнення коштів цього банку на суму понад 4 млрд грн [8].

У ході перевірок фінансової діяльності банку “Родовід” КРУ було встановлено, що вартість виведених активів удвічі перевищує суму заборгованості перед вкладниками банку. Гроші, які населення довірило банку, списувалися на фіктивні послуги. Так, під заставу 113 гектарів землі банк погасив кредити комерційним структурам на суму 3,5 млрд грн [9].

Унаслідок таких неправомірних дій відбуваються протестні акції та втрачається довіра до банківських й інших фінансових установ.

Правопорушення в кредитно-фінансовій та банківській сфері діяльності становлять серйозну загрозу економічним інтересам усього суспільства, завдають шкоди громадянам, підприємствам, державі, створюють умови для виникнення кризових явищ як у фінансово-кредитній та банківській системах, так і в економіці країни в цілому, а також негативно впливають на соціально-економічну ситуацію в Україні.

Негативно вплинули на економічний розвиток країни та приблизили фінансову кризу в цілому банки з іноземним капіталом. Вони сприяли популяризації валютних кредитів та іноземної валюти в Україні, рекламували споживання в борг і допомагали захопленню українського ринку імпортними товарами. Це й приблизило фінансову кризу. Проте, слід зауважити, що стратегії західних і російських банків на українському ринку відрізнялись. Західні банки кредитували споживачів, які купували імпортні товари, а також вкладали гроші в спекулятивні ринки (нерухомість і землю) з метою швидкого збагачення. Тоді, як російські банки переслідували в Україні політичні цілі та сприяли переходу промислових підприємств під контроль російського капіталу (в тому числі й державного). В цілому доля банків зі 100 % іноземним капіталом на банківському ринку виросла з 9,6 % у 2004 році до 39 % у 2010 році [10].

Окремі фахівці вважають, що іноземні банки забезпечують експансію іноземних товарів на український ринок, а кредитування споживчого ринку не повинно бути пріоритетом у роботі банків, кредити необхідно видавати і виробникам товарів і послуг.

Тому, існуюча модель присутності іноземного капіталу в банківській галузі України потребує суттєвої корекції.

Передбачається, що й надалі злочинна діяльність у сфері банківської діяльності набуватиме ознак кримінального бізнесу із залученням працівників банківських установ, телекомунікаційних компаній, провайдерів та операторів зв'язку. Основними тенденціями її розвитку стане зростаюча

консолідація злочинного середовища, посилення організованості та професійності, виникнення нових організованих злочинних угруповань. Збільшиться кількість злочинів, учинених непрацюючими громадянами, які мають кваліфікацію спеціалістів. На рівень злочинності серед них впливатимуть такі соціально-економічні фактори, як зниження попиту на робочу силу, що значною мірою є наслідком недавньої економічної нестабільності у державі та глобальної кризи в галузі виробництва, фінансів та економіки, коли здійснюються системні зрушення, що, в свою чергу, відбивається на кадровому рівні – скорочення персоналу, який відповідав за інформаційну та фінансову безпеку. Імовірно поширення масштабів учинення зазначеного виду злочинів, використання нових методів їх учинення, залучення до протиправної діяльності діючих співробітників сектору надання фінансових послуг і співробітників суб'єктів господарювання, що надають послуги у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Зважаючи на вищевикладене, з метою оздоровлення банківської системи, виконання належним чином функції сталого економічного розвитку та запобігання її криміналізації, на нашу думку, доцільно було б:

Розробити систему контролю за наданням банками кредитів юридичним і фізичним особам і механізм їх повернення й гарантування вкладів фізичних осіб у комерційних банках.

З метою забезпечення надійних засад і гарантії захисту прав кредиторів, інвесторів й власників, передбачити кримінальну та матеріальну відповідальність керівників банківських установ, перед усім, комерційних банків, за порушення умов договору закладами, неповернення або невчасне повернення вкладів фізичним особам.

Створити систему економічних стимулів до активізації кредитування в рамках реалізації програм фінансово-кредитної підтримки пріоритетних галузей і підприємств, пов'язаних з імпортозаміщенням, і тих сегментів внутрішнього кінцевого попиту, які спроможні поживити внутрішнє виробництво по ланцюгу попиту-пропозиції.

Переглянути принципи регулювання присутності іноземного капіталу в банках України для спрямування коштів іноземних інвесторів у пріоритетні сфери економіки України, налагодити належний контроль за рівнем присутності іноземного капіталу в капіталі банківської системи.

На законодавчому рівні вирішити питання щодо обмеження та недопущення таких протиправних дій у сфері фінансово-банківської діяльності та фондового ринку, як: псевдопідприємництво і псевдобанкрутство; організована курсова гра; перепродаж пільгових кредитів; різноманітні шахрайські митні схеми, злочини із використанням комп'ютерної мережі тощо.

З метою подолання роз'єднаності дій у запобіганні та протидії правопорушенням у банківській сфері діяльності та покращення координації

Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)

зусиль між фіскальними, фінансовими, правоохоронними і контролюючими органами створити єдину базу даних і систему обміну інформацією.

Список використаних джерел

1. Статистична звітність про результати боротьби зі злочинністю в Україні за 2007, 2008, 2009, та 2010 роки : МВС України / Відомчий документ.
2. Банківське кредитування як об'єкт посягань злочинних угруповань О. О. Сухачов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журнал Міжвід. наук.-досл. центру з проблем б-би з орг. злоч. при РНБО України. — 2008. — № 19. — С. 66–76.
3. Головний ворог економіки – конвертаційні центри / Олексій Бельський // Урядовий кур'єр. — 2010. — № 239. — С. 6.
4. Проблемы с качеством активов замедляют темпы восстановления украинской банковской системы [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Standard & Poor's. — Режим доступу : <http://www.standardandpoors.ru/article.php?pubid=6741&sec=an>.
5. Сугоняко О. Жизнь в неправде опасна / Олександр Сугоняко // День. — 2011. — № 76–77 (3470–3478). — С. 6.
6. Щодо ризиків банківської діяльності у післякризовий період [Електронний ресурс] / Аналітична записка. — Режим доступу : www.niss.gov.ua.
7. Соціально-економічний стан України : наслідки для народу та держави : [національна доповідь] / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К. : НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.
8. Бітнер О. Вичерпаними “Надрами” займаються слідчі / Олександр Бітнер // Урядовий кур'єр. — 2010. — № 227. — С. 9.
9. Розкрадання з бюджету “кришують” держчиновники : інтерв'ю з Головою КРУ Петром Андрєєвим / Юрій Бутусов // Дзеркало тижня. — 2011. — № 13. — С. 3.
10. Экономический кризис в Украине приблизили иностранные банки / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://kontrakty.ua/business/news/finance/32814-ekonomicheskij-krizis-v-ukraine-priblizili-inostrannye-banki>.

У статтє рассматриваются проблемные вопросы деятельности банковской и кредитно-финансовой сферы, анализируются причины и состояние криминогенной ситуации в ней.

The article deals with the examination of the problems concerning the activity of the causes and the state of criminogenic situation in the banking and credit-financial sphere.

Стаття надійшла до редакції журналу 23 червня 2011 року.